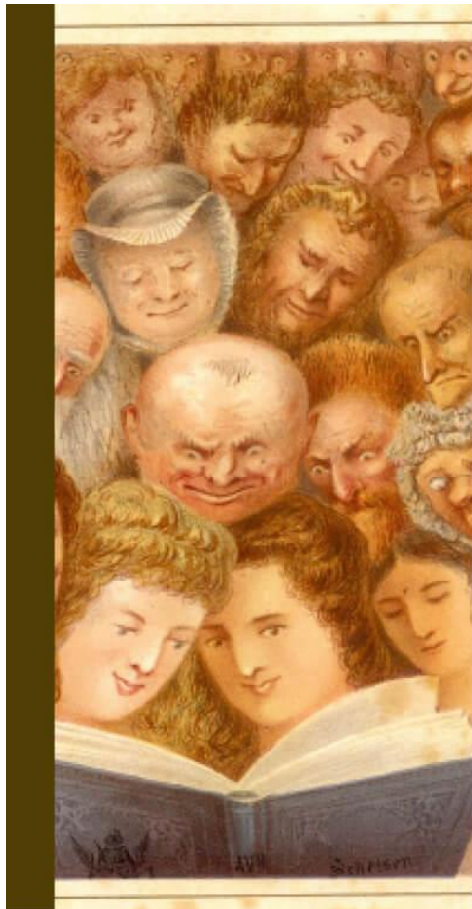

Bijlage bij het hoorcollege *De waarde van het woord*

DE WAARDE VAN HET WOORD

EEN HOORCOLLEGE OVER
DE NEDERLANDSE
LITERATUUR EN CULTUUR
IN DE 19E EEUW

door Marita Mathijssen

Inhoudsopgave

[Marita Mathijssen](#)

[College 1. Vroege romantiek 1800-1830](#)

[H1. De term romantiek en de internationale context](#)

[H2. Vroege Hollandse romantiek](#)

[H3. Willem Bilderdijk en zijn invloed](#)

[College 2. Hoe functioneert de literatuur?](#)

[H4. Functieopvattingen van literatuur](#)

[H5. Nationalisme](#)

[H6. Historisme: het verleden in de literatuur](#)

[College 3. Jong Holland 1830-1840](#)

[H7. De gouden jaren](#)

[H8. *De Gids* en het ontstaan van de literaire kritiek](#)

[H9. De Zwarte Tijd en de kritiek op de romantiek](#)

College 4. Het realisme 1840-1860

H10. Het vroege realisme en de *Camera Obscura*

H11. De grote veranderingen

H12. Humor en kritiek: Piet Paaltjens en De Schoolmeester

College 5. Literaire veranderingen in aantocht 1860-1885

H13. Wegbereiders: J. J. Cremer, Multatuli, Conrad Busken Huet

H14. Naturalisme

H15. De aanloop naar de Tachtigers

College 6. *De Nieuwe Gids*, haar ondergang en nieuwe wendingen 1885-1900

H16. De Nieuwe Gids en de toppen van Tachtig

H17. Willem Kloos en de ondergang van *De Nieuwe Gids*

H18. Het symbolisme en de gemeenschapskunst

Aanbevolen literatuur

Colofon

Marita Mathijsen

Prof. dr. Marita Mathijsen is emeritus hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is gespecialiseerd op het gebied van de negentiende-eeuwse literatuur en cultuur. Voor haar werkzaamheden ontving zij de Prins Bernhard Fonds Prijs voor de Geesteswetenschappen. Haar boek *De geest van de dichter* (1990) werd bekroond met de Multatuliprijs. In 2002 verscheen *De gemaskerde eeuw*, over de mentaliteit van de negentiende eeuw. Haar cultuurhistorische studie *Historiezucht* verscheen op de lijst van beste historische boeken van 2013. Ze is ook bekend om haar essays en columns, o.a. in NRC. Bij Home Academy verschenen van haar ook de hoorcolleges *Mulisch*, *De Tachtigers* en *De hang naar historie*.

Synopsis van het hoorcollege *De waarde van het woord*

College 1. Vroege romantiek 1800 – 1830

In de periode 1800-1830 kan men een vroege romantiek in Nederland aanwijzen. Versmade dichters als Hendrik Tollens, J.F. Helmers en A. Loosjes hebben opvattingen die aansluiten bij die van de internationale romantiek. Willem Bilderdijk is de centrale figuur in deze jaren, waar niemand om heen kan.

H1. De term romantiek en de internationale context

Kenmerkend voor de romantiek zijn vier aspecten. In de eerste plaats betekent romantiek een breuk met de traditie. Authenticiteit wordt zo belangrijk dat die de continuïteit verdringt. Vervolgens is er de aandacht voor gevoel en verbeelding. Er zijn gebieden waar de mens alleen met die twee vermogens toegang toe heeft, bijvoorbeeld het onderbewuste. Dit leidt tot de zwarte romantiek met zijn aandacht voor het irrationele en de nachtzijde van het bestaan. Niet geheel los daarvan staat het derde aspect: de centrale positie van het verleden. De historische roman bloeit, in de schilderkunst is de ruïne favoriet. Tenslotte is de contrastwerking de favoriete kunstgreep van de romantiek. De kunstenaars proberen tegenstellingen zo heftig mogelijk te laten werken op de lezer of toeschouwer in de schilderkunst, de architectuur en de literatuur. In elk Europees land zijn deze aspecten van de romantiek aanwezig, terwijl elk land ook zijn eigen nuanceringen heeft.

H2. Vroege Hollandse romantiek

In 1795 hebben de Hollandse patriotten, in samenwerking met het Franse leger, de Bataafse Republiek ingesteld en de stadhouder verdreven. De Fransen blijken echter de Bataven in de marge te drukken. Lodewijk Napoleon wordt koning van Holland (1806) en vervolgens wordt Nederland zelfs een provincie van Frankrijk. Als Napoleon in 1813 valt, komt de zoon van de stadhouder terug en maakt van de Republiek een koninkrijk. In deze instabiele tijd is er een levendige Hollandse literatuur. Willem Bilderdijk is de bekendste dichter die filosofische beschouwingen over het dichten publiceert. Daarnaast zijn er sentimentele dichters, zoals Rhijnvis Feith, die zijn glorieperiode in de achttiende eeuw had. Nieuw is Hendrik Tollens die de huiselijke poëzie in Nederland populair maakt. Er is ook een groep dichters die het verleden gebruikt om zich tegen het heden te verzetten: Adriaan Loosjes, J.F. Helmers en Cornelis Loots. De vrijheid en onafhankelijkheid van de voorvaders dienen als bemoediging tijdens de Franse overheersing.

H3. Willem Bilderdijk en zijn invloed

Willem Bilderdijk is een man van extremen en een dichter van extremen. Hij werd in 1795 verbannen uit Nederland, omdat hij de eed van trouw aan de Bataafse Republiek niet wilde afleggen. Zijn vrouw en twee kinderen bleven achter. Hij zwierf door Duitsland en Engeland. In Engeland ontmoette hij een meisje op wie hij dodelijk verliefd werd en die hij uiteindelijk als zijn minnares meenam. In 1806 kwam hij terug in Nederland. Bilderdijk zag dichterschap als een roeping. Poëzie is uitstorting van gevoel, dat niet belemmerd mag worden door regels. Hij was een eenling, maar hij oefende toch veel invloed uit op jongere dichters. Na zijn dood in 1831 nam zijn invloed nog toe. Later in de eeuw volgde de 'debunking', maar nog steeds geldt hij als een van de fascinerendste figuren van zijn tijd.

College 2. Hoe functioneert de literatuur?

Literatuur had in de negentiende eeuw functies die ze nu niet meer heeft. Literatuur stond in dienst van de verbetering van de maatschappij. De dichtkunst werd gebruikt om een nationaal gevoel aan te kweken. Geschiedenis was daarvoor het meest geschikte middel. Dat nationale gevoel was ook nodig om de maatschappij aan te passen aan de nieuwe normen van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

H4. Functieopvattingen van literatuur

Literatuur was geen vrijblijvende zaak. Ze leerde je 'normen en waarden'. Het gedrag dat bij de nieuwe burger van de negentiende eeuw hoorde, leerde je kennen in de literatuur. Zij beschreef wat goed burgerschap was en ze bevorderde de liefdadigheid. Als er een overstroming was geweest, verschenen er liefdadigheidsuitgaafjes. De opbrengst van de verkoop ging naar de slachtoffers. De literatuur gaf aan welke veranderingen in de maatschappij goed waren. Ze wees op misstanden die bestreden moesten worden. Ze kweekte nationalisme aan. Ze beschreef voorbeelden van goed burgerschap en van de mogelijkheid tot sociale stijging. Ze liet ook zien hoe het afloopt met schurken die profiteren van misstanden, of die hun hartstochten niet beheersen. De schrijvers schreven niet alleen over een goede samenleving, ze namen zelf ook allerlei initiatieven tot verbetering van de maatschappij.

H5. Nationalisme

De maatschappij werd geconfronteerd met ingrijpende veranderingen op alle gebieden. De standen waren veranderd, de infrastructuur veranderde, de wetenschap zette oude zekerheden aan de kant. Om de maatschappij toch te laten functioneren, was het nodig dat de burgers een sterk natiebesef kregen. Dan zou het makkelijker zijn om bepaalde regels in te voeren. De overheid creëerde, bewust of onbewust, een natiebesef. Er werd een gevoel van verbondenheid opgewekt, doordat men erop wees van één volk en één cultuur te zijn. Het gezamenlijk verleden versterkte die verbondenheid. In Nederland werd het natiegevoel al ingezet bij de stichting van de Bataafse Republiek, maar ook in de jaren van de onderdrukking greep men erop terug, bijvoorbeeld in het lange gedicht *De Hollandsche Natie* van J.F. Helmers. Bij de instelling van het Koninkrijk werd er een wedstrijd uitgeschreven voor een volkslied. Hendrik Tollens won met *Wien Neêrlands bloed*.

H6. Historisme: het verleden in de literatuur

De Engelse schrijver Walter Scott heeft over heel Europa een nieuwe vorm van letterkundig historisme gebracht. Hij schreef historische dichtverhalen en romans, waarin het verleden niet op de achtergrond stond, maar bij wijze van spreken als zelfstandig handelend personage aanwezig was. In Nederland werd Walter Scott vooral bekend door een lezing van de hoogleraar David Jacob van Lennep. Diens jonge zoon Jacob bewerkte op de manier van Walter Scott oude volksverhalen tot nieuwe dichtverhalen over het verleden. Ook schreef hij historische romans waarbij hij probeerde in de geest van de tijd door te dringen. De belangrijkste schrijver van historische romans in Nederland is Geertruida Bosboom-Toussaint. Zij weet historie en roman op een ingenieuze manier met elkaar te verbinden. Haar romans zijn fascinerend omdat ze ook veel over het eigen heden van de schrijfster zeggen.

College 3. Jong Holland 1830 – 1840

Het hoogtepunt van de Hollandse romantiek valt tussen 1830-1840. In Leiden is een groep jonge schrijvers die de buitenlandse romantiek navolgt, in Amsterdam is een groep die streeft naar verbetering van de literatuur. De groepen komen bij elkaar en dan wordt *De Gids* opgericht. In dit nog steeds bestaande tijdschrift werden voor het eerst strenge eisen aan de literatuur gesteld.

H7. De gouden jaren

Tegen het eind van de jaren twintig komt er een beweging op tegen de huiselijke poëzie. Het werd tijd voor een nieuwe dichtersgeneratie. Bilderdijk fungeert als voorman. Aan de Leidse universiteit is een groep jonge schrijvers verzameld die de *Rederijkerskamer voor Uiterlijke Welsprekendheid* oprichten. Het gaat om een club van geestverwanten die dwepen met de buitenlandse romantiek. In Amsterdam zijn ook enige vrienden bezig de literatuur te hervormen. Zij richten het tijdschrift *De Muzen* (1834) op, waarin de Amsterdamse en Leidse vrienden samenwerken. Voornaamste redacteur van *De Muzen* is Aernoud Drost. Als deze na zes nummers overlijdt, is de spirit er even uit. Maar daarna wordt *De Gids* (1837) opgericht en dat blijkt een gouden greep te zijn. In deze jaren verschijnen werken die nog steeds tot de top van de Nederlandse literatuur behoren, zoals *Ferdinand Huyck* van Jacob van Lennep en de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets (Hildebrand).

H8. De Gids en het ontstaan van de literaire kritiek

Dagbladkritiek was er nog niet in de eerste helft van de negentiende eeuw. Tijdschriften zorgden voor besprekingen. Die waren tot in de jaren dertig tamelijk behoudzuchtig. *De Vaderlandsche Letteroefeningen* was het voornaamste tijdschrift, tot *De Gids* verscheen en een hele nieuwe vorm van kritiek bestaansrecht gaf. Voor het eerst werden er eisen aan de kritiek gesteld: die moest onpartijdig, onpersoonlijk en gedegen zijn. Er moest altijd vanuit gegaan worden dat schrijvers zouden kunnen groeien en de kritiek moest hen dus de goede weg op helpen. Kritiek moest haar normen ontleenen aan goede schrijvers uit het verleden en aan kanjers uit het buitenland. Hoewel het nationale van belang was, moest het internationaal getoetst worden. Naar het buitenland kijken betekende niet dat er nagevolgd moest worden: men moest streven naar een eigen variant.

H9. De Zwarte Tijd en de kritiek op de romantiek

Zwarte romantiek moet men zien als een verhevigde vorm van romantiek die in Nederland aangeslagen is in de kringen van de Leidse studenten en ook bij J.F. Oltmans en Jacob van Lennep. Tegen het eind van de jaren dertig is deze mode over. Er verschenen pamfletten waarin de romantiek aangevallen werd, niet omdat die te nieuw zou zijn, maar omdat die inmiddels versleten was. Het tijdschrift *Braga* stond vol met bespottingen van de romantische mode. De Leidse Romantici zagen zelf als eersten in dat verandering nodig was: zij stapten allemaal over op het Realisme en distantieerden zich van hun vroegere dweperij. Beets noemde zijn vroegere periode 'De zwarte tijd', en Kneppelhout volgde hem daarin.

College 4. Het realisme 1840 – 1860

Rond 1840 ontstaat een nieuwe stroming in de literatuur. De afbeelding van de werkelijkheid wordt nu belangrijker dan de verbeelding van verzonnen werelden. De uitvinding van de fotografie heeft daar wellicht toe bijgedragen. Het realisme levert waarheidsgetrouwe beschrijvingen van het bestaan van alledag op. Vaak zijn die satirisch van toon. De humor ontwikkelt zich als literair genre, omdat die bij uitstek geschikt is om de werkelijkheid tussen aanhalingstekens te zetten.

H10. Het vroege realisme en de *Camera Obscura*

Nadat de hype van de romantiek voorbij was, keken de auteurs naar het dagelijks leven. De romanhelden komen niet meer uit het verleden, maar zijn burgers uit de eigen tijd, realistisch afgebeeld als waren ze gefotografeerd. Potgieter constateerde in *De Gids* die nieuwe richting in de literatuur en noemde die 'De kopijeerlust des dagelijkschen levens'. De thematiek van het realisme is vaak dat de hoofdpersoon terecht komt in een ander milieu. Het gaat er dan om of hij zijn oorspronkelijke zeden kan bewaren of niet. De belangrijkste Nederlandse realist is Nicolaas Beets in zijn *Camera Obscura*, gepubliceerd onder het pseudoniem Hildebrand in 1839. Hildebrand is de buitenstaander die geamuseerd toekijkt hoe het er in de maatschappij aan toegaat. 'De familie Kegge' bevat een dwarsdoorsnee door de standen van Nederland.

H11. De grote veranderingen

Tot ongeveer 1820 waren er slechts kleine en geleidelijke veranderingen in de maatschappij geweest. Dat veranderde toen de industrialisatie op gang kwam. Die had ingrijpende gevolgen op het denken van de mensen. Veranderingen die met de ideeën van de Verlichting te maken hadden, waren al geleidelijk aan ingevoerd. Het onderwijssysteem was verbeterd en de grondwet ging uit van de gelijkheid van alle mensen. De uitvinding van de stoomkracht veranderde het tijdsbesef en het godsbesef van de mensheid. De uitvinding van de fotografie bracht nivellering van de kunsten teweeg. Het kunstmatige licht veranderde de werktijden, maar ook de leestijden. De medische ontdekkingen verlaagden de sterftecijfers. De geologie, archeologie en paleontologie zetten de Bijbel op losse schroeven. In de literatuur werden de twijfels en angsten onder woorden gebracht. Vooral Peter de Génestet verwoordde de innerlijke strijd van de burgers, die twijfelden tussen wetenschap en geloof.

H12. Humor en kritiek: Piet Paaltjens en De Schoolmeester

Tussen 1840 en 1860 is het realisme de overheersende literatuurstroming. Er is een tweede groep realisten omhoog gekomen, met schrijvers als J. J. Cremer en Godfried Keller. Daarbij horen ook twee humoristen die erg populair werden. De Schoolmeester is het pseudoniem voor Gerrit van de Linde, die oorspronkelijk bij de Leidse groep romantische studenten hoorde, maar hals over kop uit Leiden moest vertrekken vanwege zijn seksuele hoogstandjes. In Engeland werd hij schoolmeester. Vandaar stuurde hij satirische verzen naar Nederland. Hij hekelt het Hollandse burgerdom in virtueuze gedichten en rekent af met de dubbele moraal van zijn tijd. François HaverSchmidt, ook een Leidse student, bedacht de dubbelganger Piet Paaltjens die weemoedige gedichten op de vriendschap en de liefde publiceert. Als HaverSchmidt dominee is geworden, schrijft hij ingenieuze verhalen waarin hij soms een kind, soms een eenvoudige observator de waarnemingen laat doen. Hij ontmaskert hebzucht en onverdraagzaamheid.

College 5. Literaire veranderingen in aantocht 1860-1885

De functie van de literatuur wordt heel direct nu: maatschappijkritiek. Maar de romantiek blijft ook nog doorgaan bij een generatie oudere schrijvers. Dan dringt het Naturalisme door vanuit Frankrijk. Dit is een ver doorgevoerd realisme, zonder enige ideële boodschap. In Amsterdam wordt het genootschap *Flanor* (1881) van schilders en schrijvers opgericht, waarin de mannen die vernieuwing willen elkaar treffen. Omslagpunt komt te liggen bij de vroege dood van de vernieuwende dichter Jacques Perk.

H13. Wegbereiders: J. J. Cremer, Multatuli, Conrad Busken Huet

De literatuur komt steeds dichterbij de maatschappij. De populaire schrijver van verhalen uit de Betuwe J. J. Cremer wordt overgehaald om eens een kijkje in een textiel fabriek te komen nemen, waar piepjonge kinderen twaalf uur per dag aan de machines staan. Cremer schrikt er zo van, dat hij in zes weken de novelle *Fabriekskinderen* (1863) schrijft, waarin hij oproept tot een wet tegen de kinderarbeid. Pas tien jaar later krijgt hij zijn zin. Eduard Douwes Dekker is ambtenaar in Nederlands Indië en ervaart hoe de inlander gemengeld wordt tussen de eisen van de Nederlandse regering en die van de inlandse vorsten. Hij schrijft *Max Havelaar* en dit boek leidt tot een nieuwe visie op de koloniale politiek. Conrad Busken Huet is een nieuw talent in de literaire kritiek, die de boel verder wakker schudt. Zijn roman *Lidewyde* (1868) is een pleidooi voor passie in de literatuur.

H14. Naturalisme

Tegen het einde van de negentiende eeuw was de wereld 'onttoverd'. De wetenschap had de onzin van veel magie aangetoond en het vaste bijbelse geloof op losse schroeven gezet. God en de literatuur kwamen op kwade voet met elkaar te staan. Het modernisme ontstond, waarin de bijbel gezien werd als een historische en dus deels onbetrouwbare bron. Predikanten kwamen in gewetensnood. Velen verlieten de kerk. Zelfs de schrijvers ontkwamen er niet aan dat hun functie ontmythologiseerd werd. Ze waren niet langer de romantische genieën die de werkelijkheid konden ontraadselen. Ze vonden een nieuwe functie in de wetenschap. De auteur is een wetenschapper die een experiment uitvoert met gedetermineerde personages. De mens is immers bepaald door zijn afkomst, zijn milieu en zijn tijd. Verplaats een personage van het platteland naar de stad, breng een Italiaan in contact met een Hollandse boerin en het drama zal zich voltrekken. Deze literaturopvatting is het naturalisme genoemd.

H15. De aanloop naar de Tachtigers

In Amsterdam liep rond 1880 een inspirerende leraar Nederlands rond die enige begaafde studenten hielp om hun gedichten gepubliceerd te krijgen. *De Gids* was inmiddels een blad voor bejaarden geworden. De leraar, Willem Doorenbos, had toegang tot *De Nederlandsche Spectator*, dat oog had voor vernieuwingen. Behalve de jonge dichters waren er ook jonge schilders die een nieuwe vormtaal ontwikkelden. Deze twee groepen troffen elkaar. Ze richtten het genootschap *Flanor* op, waarin de vernieuwers bij elkaar kwamen, plannen smeedden en buitenlandse literatuur lazen. Twee dichters springen eruit: Willem Kloos en Jacques Perk. Perk overleed op 22-jarige leeftijd, nog voordat hij een bundel had kunnen publiceren. Kloos nam de honneurs waar: hij gaf na Perks dood diens nagelaten gedichten uit, waarbij hij een magistrale inleiding schreef. Deze inleiding wordt beschouwd als het manifest van de Tachtigers.

College 6. De Nieuwe Gids, haar ondergang en nieuwe wendingen 1885-1900

De oprichting van *De Nieuwe Gids* was een ommekeer in de letteren, maar al snel bleek dat het principe van kunst-om-de-kunst niet voldeed. De schrijvers van Tachtig hadden behoefte aan nieuwe wegen. Ze zochten de maatschappij op om nieuwe vormen van kunstbeoefening te vinden die minder elitair waren.

H16. De Nieuwe Gids en de toppen van Tachtig

In 1885 richtten Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden en nog twee anderen *De Nieuwe Gids* op. Het blad kwam voort uit de gesprekken bij *Flanor*, en vanaf het begin is het het blad van bevriende dichters en schilders. Omdat de jonge schrijvers geen voet aan de grond kregen bij de bedaarde tijdschriften, tilden ze een eigen tijdschrift van de grond. *L'art pour l'art* was het principe,

de dienstbare literatuur had afgedaan. Om dat te bewijzen schreven ze parodieën op de oude domineesliteratuur. Maar ook groeven ze een valkuil voor de critici door een bundel ouderwetse gedichten uit te geven die prompt goed beoordeeld werd. Juichend schreven ze de brochure *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek* (1885). Tegelijk verscheen het ene meesterwerk na het andere: *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden, *Een liefde* van Lodewijk van Deijssel en *Mei* van Herman Gorter.

H17. Willem Kloos en de ondergang van *De Nieuwe Gids*

Willem Kloos is de figuur om wie alles draait bij de Tachtigers. Hoewel hij een drankzuchtige en destructieve persoon moet zijn geweest, concentreert iedereen zich op hem en helpt hem als hij zich weer eens in de nesten gewerkt heeft. Er zijn voortdurend conflicten in de redactie van *De Nieuwe Gids*. In 1893 publiceert hij de beroemde scheldsonnetten, waarin hij al zijn vroegere vrienden vuil maakt. Uiteindelijk stopt het tijdschrift enige maanden en de oude redactie verlaat *De Nieuwe Gids*. Kloos gaat met anderen verder, maar het tijdschrift was zijn status en zijn kwaliteit sinds 1894 kwijt. Pas in 1894 publiceerde Willem Kloos zijn eerste dichtbundel. Hierin staat het beroemde 'Ik ben een God in het diepst van mijn gedachten'. Andere dichters van de beginjaren waren inmiddels overgegaan op een minder elitaire dichtkunst. Frederik van Eeden en Herman Gorter zochten hun heil bij het socialisme. Albert Verwey komt uit bij de gemeenschapskunst.

H18. Het symbolisme en de gemeenschapskunst

Er moest een nieuwe verbinding tussen kunst en maatschappij gevonden worden. In de gemeenschapskunst werkten kunstenaars van verschillende disciplines samen aan een levensvisie waarin schoonheid, denkkraft, zinvol leven en liefde met elkaar verenigd waren. De arbeider moest net als de hogere burger kunnen deelnemen aan kunst. Herman Gorter, Albert Verwey en Henriëtte Roland Holst waren schrijvers die bij deze stroming betrokken waren. Onder de beeldende kunstenaars zijn Richard Roland Holst, Anton Derkinderen en Hendrik Berlage leidend. De gemeenschapskunst kan niet los gezien worden van het symbolisme. Dat is een nieuwe stroming in de literatuur waarbij gestreefd wordt naar een niet-anekdotische dichtkunst die meer suggestief is dan beschrijvend. Symbolen moeten suggereren wat de stemming van de dichter is. Bij de dichter J.H. Leopold is het symbolisme in Nederland tot bloei gekomen.

Aanbevolen literatuur

Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1990

J.Th.M. Bank, J. J. Huizinga, J.T. Minderaa, *Nederlands verleden in vogelvlucht. Delta 3. De Nieuwste tijd: 1813 tot heden*. Groningen: Martinus Nijhoff, 1993

Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009

G.J. van Bork en N. Laan (red.), *Van romantiek tot postmodernisme*. Bussum: Coutinho, 2010

Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2008

Mary Kemperink, *Het verloren paradijs. De Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001

Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*. Nijmegen: Vantilt, 2006

Marita Mathijssen, *De gemaskerde eeuw*. 3e dr. Amsterdam: Querido, 2007

Marita Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Nijmegen: Vantilt, 2004

Nicholas Roe (ed.), *Romanticism. An Oxford Guide*. Oxford: Oxford University Press, 2005

<http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/literatuurgeschiedenis/index.html>

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Sandro Ligtenberg (Amsterdam, oktober 2009)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2009 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 942 0
NUR 621, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.